

усталених номінацій, — тобто здійснює дис- курсивне самопозиціонування.

Література

1. Воркачев С. Г. Идея патриотизма в русской лингвокультуре : монография / С. Г. Воркачев. — Волгоград : Парадигма, 2008. — 200 с.
2. Гуреева Е. И. Понятия «концепт» и «антиконцепт» (на материале спортивной терминологии) / Е. И. Гуреева // Вестн. Челяб. гос. ун-та. — 2007. — № 8. — С. 16—20 : [электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.lib.csu.ru/vch/086/003.pdf>
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. — Волгоград : Перемена, 2002. — 477 с.
4. Кубрякова Е. С. Концептуализация / Е. С. Кубрякова // Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. — М. : МГУ, 1996. — С. 93—94.
5. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. — М. : АСТ : Восток — Запад, 2007. — 314 с.
6. Evans V. Cognitive Linguistics : An Introduction / V. Evans, M. Green. — Edinburgh Univ. Press, 2006. — 830 p.

УДК 811.161.2'373.2

С. Г. Бутко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Із українського міфопоетичного ономастикону: Коропія, Веретільниця / Веретениця (генезис, функціональні особливості)

Бутко С. Г. Із українського міфопоетичного ономастикону : Коропія, Веретільниця / Веретениця (генезис, функціональні особливості). У статті розглянуто генезис і функціональні особливості онімів із затемненою внутрішньою формою Коропія, Веретільниця / Веретениця на позначення змії, які належать до міфопоетичного ономастикону українських замовлянь. У результаті аналізу з'ясовано, що кожен із номенів може мати кілька шляхів утворення й відповідно нести різне функціональне навантаження у фольклорних текстах. Пропоноване дослідження засвідчує необхідність залучення при аналізі як лінгвістичного, так і загальнокультурного матеріалу, оскільки історично-культурна проекція аналізованих номінацій свідчить про архаїчність їх виникнення, а також про мовні контакти давніх українців з іншими народами.

Ключові слова: *замовляння, генезис, онім, власна назва, міфопоетичний ономастикон.*

Бутко С. Г. Из украинского мифопоэтического ономастикона: Коропия, Веретильница / Веретеница (генезис, функциональные особенности). В статье рассмотрены генезис и функциональные особенности онимов с затемненной внутренней формой Коропия, Веретильница / Веретеница на обозначение змеи, которые принадлежат мифопоэтическому ономастикону украинских заговоров. В результате анализа выяснено, что каждый из номенов может иметь несколько путей образования и соответственно нести разную функциональную нагрузку в тексте заговора. Предлагаемое исследование указывает на необходимость привлечения при анализе как лингвистического, так общекультурного материала, поскольку историко-культурная проекция проанализированных номинаций свидетельствует об архаичности их возникновения, а также про языковые контакты праукраинцев с другими народами.

Ключевые слова: *заговор, генезис, оним, собственное имя, мифопоэтический ономастикон.*

Butko S.H. From Ukrainian mythopoetic onomasticon : Coropiya, Veretilnytsya / Veretenysya (genesis, functional features). The article covers the research on genesis and functional features of the shaded forms and meanings of the proper names Coropiya, Veretilnytsya / Veretenysya used for definition of snake in the texts of the Ukrainian incantations. The analysis revealed that each of these names may have multiple ways formation and therefore have different functional value in the text of the spell. This research points to the need to include both linguistic and general cultural material into the analysis, because the historical and cultural projection of the analyzed name definitions evidences of archaic nature of their occurrence, as well as of language contacts of ancient Ukrainians with other peoples.

Keywords: *incantation, genesis, proper name, mythopoetic onomasticon*

Останнім часом посилений інтерес дослідників до мови як культурного феномена, що містить свідчення архаїчного світогляду, давніх вірувань, найвиразніше виявляється у вивченні міфологічної лексики, обрядових і фольклорних текстів, взаємозв'язку вербального й предметного в ритуалах тощо. Особлива й пильна увага приділяється дослідженню онімів у текстах різних фольклорних та міфологічних жанрів, що засвідчують роботи Р. Агеєвої [1], І. Апоненко [2], Т. Кондратьєвої [10], М. Морозової [11], М. Новикової [12], О. Порпуліт [14], М. Редькви [16] М. Толстого [19], С. Толстої [20], О. Черепанової [22; 23; 24], О. Юдіна [27] та інших. Мета нашої статті полягатиме в з'ясуванні генезису та функціональних особливостей онімів *Коропія (Кропіння), Веретільниця (Веретениця)* на позначення змії, які ще не були предметом спеціального аналізу науковців. Зауважимо, що номінації фольклорних текстів, у тому числі й аналізовані, нерідко постають у трансформованому, модифікованому виявах, а шлях до їх реконструкції лежить через зняття вторинних нашарувань і використання базових принципів етимологічного аналізу.

Ономастикон змії, як зазначають науковці, включає близько 200 назв [8:200] й уміщує різноманітні щодо свого виникнення та семантики назви. Так, неоднозначною з погляду генезису є назва *Коропія* на позначення змії у замовлянні «Від бешихи»:

Ти бех, ти бешишнику, ти сибірнику!
В тебе жона — бешиха, а мати — Змія
Коропія. Прошу ж я вас, благаю і відсіль
тебе посилаю. Ти із пристріту, ти із лихих
очей, із невірних очей. Иди ти собі, бех, на
сібірську гору! А на сибірській горі
сібський дуб, а в сибірському дубові чорне
дуло. В чорнім дуслі — чорне руно.
Там сидить твоя мати, Змія Коропія, й жона
бешиха... [3:158].

На думку О. Юдіна, ця назва належить до групи номінацій, яка містить, окрім похідних від «василиск», широке гніздо утворень, що сягають своїм корінням грецького скоропи, скоропий, скорьпий, скорьпия, запозиченого у давньоруську мову через старослов'янську. Дослідник також простежує історію формування номена, зазначаючи, що тексти замовлянь зберегли свідчення про процеси, які відбувалися з цим словом. «Спочатку незрозуміле іншомовне слово сприймається як власне ім'я, але мова не бажає терпіти незрозумі-

лості слова і починається справжній розгул народної етимології» [27]. Зберігаючи статус власного імені, зміїні назви змінюють фонетичний вигляд відповідно до того чи іншого переосмислення. Так, «...через кропити, — зауважує О. Юдін, — осмислена єдина знайдена українська форма змія-кропіння» [27]. Дійсно, гіпотеза вченого видається ймовірною, особливо якщо звернутися до іншого тексту, в якому функціонує номен змія-кропіння:

Господи, благослови мені, рабу Божому Івану, сіє слово говорити і в добрий кінець привести. На полі, полі, на степі, степі стоїть грушка, під тією грушкою золота кровать і на тій кроваті лежить змія. «Прийшов я до тебе, змія Кропіння, Бога прохати і твоєї милості: сталася мені шкода в коня (такої-то масті) у жовтій кості...» [21:147].

Ця трансформована на народному ґрунті назва теж виникла не випадково і пов'язана з певною дією — кропленням, адже існував ритуал, під час якого «кропили» змію, приносили її в жертву, щоб прикликати дощ [4:193], а також зі звичаєм кропити водою вкушене змією місце й виголошувати певне лікувальне замовляння. Проте якщо досліджувати генезу оніма *Коропія*, то тут необхідно взяти до уваги дані українських діалектних словників, а також лексичний матеріал споріднених слов'янських мов. Так, назву *Коропія* можна розглядати у зв'язку із лексикою, що позначає іншого представника класу гадів — жабу, зокрема, йдеться про такі її українські назви, як коропа, коропавка, коропавиця, коропаня, а також назви, представлені в деяких інших мовах: білоруській — «курапа» (1. жаба; 2. лягушка), словенській — «krapavica» (жаба), що походять від праслов'янського діалектного *korpa [7:41]. Очевидно, оніми *Коропія* і *Кропіння* мають різну мотиваційну базу: номен *Коропія* можна розглядати як наслідок онімізації апеллятивної назви на позначення жаби, а онім *Кропіння* походить від дієслова кропити. Утім, імовірно, власне ім'я *Кропіння* теж містить корінь *krop / *korp. Щодо назви *Скорпія*, то, на думку М. Дикарева, вона етимологічно пов'язана з грецьким σκorpion — «скорпіон» (і є своєрідною трансформацією його на народному ґрунті), що, очевидно, вказує на отруйність змії та здатність жалити [6:225].

Цікавим і надзвичайно давнім за генезисом є номен *Веретільниця / Веретениця* на

позначення змії. Українська назва Веретільниця співвідноситься з рос. веретеница «мідянка», чеський *řetenice*, польським *wrzescienica* «болотяна змія», верхньолужицьким *wjeseńca*, нижньолужицьким *(w)řješeńca* «мідянка». Прикметно, що ця назва функціонує, окрім замовлянь, в українських діалектах. Так, Г. Шило у «Наддністрянському регіональному словнику» подає ціле гніздо спільнокореневих слів веретільник — веретільниця — варетільник — веретінка — виритільниця, спільним для яких є значення «гадюка» [26:66, 69], у «Словнику бойківських говірок» М. Онишкевича засвідчено існування двох лексем: *веретінниця* зі значенням «вуж, гадюка» та *веретільниця*, що позначає рід вужа [13:90]. Ономастикон українських замовлянь включає два варіанти номена — Веретениця та Веретільниця, які ми зустрічаємо в текстах від укусу змії:

На морі на Діянї, на острові на Кияні, там стояв дуб, а в дубї дупло, а в дуплі гніздо, а в гнізді цариці: одна Киліяна, друга Іліяна, а третя цариця Веретениця. Ти, цариця Веретениця, ти вийди, вигукни, висвисни на своє військо — на польовеє, на лісовеє, на водянеє, на гноевеє, на домовеє! Закажи ти йому, царице Веретенице, нехай воно так не робить, де не треба, не кусає, зубів своїх не пускає, бо зубам тим не бувати і на землю випадати з народженого, хрещеного раба Божого Івана [21:150]

або

Стоявъ дубъ Точка. На дубови гадюка Вильга, усёму гадови пекельныця и голова. И позволь мини, Вильга, одъ гадыны шептаты: и одъ чорной, и одъ рябой, и одъ жовтой, и одъ Крутильницы — Веретильницы [9:107].

Найпершою асоціацією, яка виникає при аналізові цих онімів, є співзвучність зі словом *веретено*, предметом, яким жінки пряли. І дійсно, тісний зв'язок між предметом і змією засвідчують численні слов'янські народні легенди та уявлення. Так, жителі Полісся вірили, що залишені на свята у хаті веретена «пойдут у лес змеями». На півночі Волині вважали, що скільки разів побачиш на свята в хаті веретено, стільки зустрінеш у лісі змії. Згідно з волинською легендою, велика й небезпечна змія веретенниця вийшла з веретена, яким жінка пряла на святки, а потім викинула замість того, щоб його спалити. На Полтавщині і в інших областях України вважали, що «як не бачитимеш веретена на

Святках, то не бачитимеш гаду літом». Білоруси вірили, що той, хто побачить веретено на Благовіщення, потім часто буде бачити змії [17:342]. «За народними уявленнями, — зазначає О. Гура, — не менш отруйна сліпа змія веретениця. Так у різних місцях називають або певний особливий різновид гадюки, або безногу ящірку, яку зараховують до змії і вважають отруйною... За повір'ям мешканців Остерського повіту Чернігівської губ., веретільниця — це гадюка без голови й хвоста, з ротом й очима, розташованими під черевом; вона повзе, не звиваючись, і кидається на людину одразу ж, як тільки її помітить. У Волковиському пов. Гродненської губ. веретяніца — безнога ящірка. Її вважають сліпою і вірять, що якщо б вона проповзла навколо колесної колодки, то не тільки вона, але й усі інші веретиниці зробилися б зрячими, однак жодній з них, на щастя, це ще не вдавалося: як тільки вона ляже в колію, усякий намагається переїхати її колесом» [5:301—302].

Зіставляючи номени *веретільниця* й *веретено*, ставимо питання: чи не виникло це зближення на основі народної етимології, що «складає одну із найважливіших особливостей ряду архаїчних фольклорних і ритуально-магічних текстів, яку можна назвати етимологічною магією і яка примикає до інших, немовних (ритуальних, міфологічних) видів магії» [19:317]. Справді, розглянувши дані різних етимологічних словників, виявляємо існування в багатьох мовах схожих за звучанням коренів, зокрема, в чеській мові — *řitenice* «мідянка (змія)», білоруський — *веретяно*, польський — *wrzesciono*, словацькій — *vreteno*, болгарській — *вретено*, латвійській — *urtīca* «кропива, жигучка» [15:74], а праслов'янське **verteno* пов'язане з дієсловом *vertīti*, споріднене з давньоіндійським *vārtanam* «обертання, катання». В основі цих лексем, що належать різним мовам, лежить спільний індоєвропейський корінь **ǵer-* з розширювачем *-t-*, що означає *vertīti*, *обертати* [25:142]. Звертаючись до більш широкого аналізу самого кореня **ǵer(t)*, необхідно взяти до уваги факти індійської міфології, зокрема, йдеться про демонічного змія Врітру, який замкнув своїм тілом світові води і якого вбив бог Індра. Цікаво, що номен *Врітра* також містить індоєвропейський корінь **ǵer(t)*. На нашу думку, українська Веретільниця / Веретениця, очевидно, є міфологічним корелятом індійського Врітри.

Отже, власні назви, проаналізовані в цій розвідці, демонструють семантичну строка-тість та генетичну неоднорідність і пов'язані з ономастикомом міфологічного і фольклорного дискурсів. Пропоноване дослідження засвідчує необхідність залучення при аналізі як лінгвістичного, так і загальнокультурного матеріалу, оскільки історично-культурна проекція номінацій свідчить про архаїчність

їх виникнення, а також про мовні контакти давніх українців з іншими народами. Подальший аналіз усього українського міфопоетичного ономастикону важливий не лише для з'ясування походження окремих назв, а й для виявлення витоків та глибини української міфології, міфологічної картини світу та архаїчного світогляду праукраїнців.

Література

1. Агеева Р. А. Пространственные обозначения в заговоре как типе текста (на восточнославянском материале) / Р. А. Агеева // *Аспекты общей и частной лингвистической теории текста.* — М. : Наука, 1982. — С. 132—159.
2. Апоненко И. Н. Онимия как признак жанра сказки / И. Н. Апоненко // *Восточноукраинский лингвистический сборник.* — Вып. 11, 2007. — С. 7—20.
3. Ви, зорі-зориці : Українська народна магічна поезія (Замовляння). — К. : Молодь, 1991. — 334 с.
4. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. — К. : Либідь, 2002. — 664 с.
5. Гура А. В. Символика животных в славянской традиции / А. В. Гура. — М. : Индрик, 1997. — 912 с.
6. Дикарев М. Посмертні писання Митрофана Дикарева з поля фольклору і мітології / М. Дикарев // *Збірник фільологічної секції НТШ.* — Львів, 1908. — Т.6. — 258 с.
7. Етимологічний словник української мови: В 7 томах / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. — К. : Наукова думка, 1983. — Т. 3 : Кора — М / Укл. : Р. В. Болдирев та ін. — 1989. — 552 с.
8. Калашник В. С. Лексико-семантична група «змії» в сучасній українській мові: аспекти діахронічного аналізу / В. С.Калашник, М. І.Філон // *Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри. Матеріали Міжнародної наукової конференції.Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009.* — С.199—205.
9. Комаров М. Нова збірка народних малоруських приказок, прислів'їв, помовок, загадок і замовлянь / М. Комаров. — Одеса : Фесенко, 1890. — X, С. 104—116.
10. Кондратьева Т. Н. Собственные имена в русском эпосе / Т. Н. Кондратьева. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1968. — 248 с.
11. Морозова М. Н. Антропонимия русских народных сказок / М. Н. Морозова // *Фольклор. Поэтическая система.* — М. : Наука, 1977. — С. 231—241.
12. Новикова М. Прасвіт українських замовлянь / М. Новикова // *Українські замовляння.* — К. : Дніпро, 1993. — С.199—307.
13. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. Ч. I. — К. : Наук. думка, 1984. — 495 с.
14. Порпуліт О. О. Ономастичний простір українських чарівних казок (у зіставленні з російськими казками) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / О. О. Порпуліт. — Одеса, 2000. — 20 с.
15. Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка / А. Г. Преображенский. — М., 1959. — Т. 1. А—О. — 456 с.
16. Редьква М. І. Семантико-функціональна система особових найменувань в українських народних чарівних казках (у записах ХІХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / М. І. Редьква. — Івано-Франківськ : Б. в., 2008. — 19 с.
17. Славянская мифология : А—Я : Энциклопедический словарь / Коллект. автор. Толстая С. М., Агапкина Т. А., Белова О. В., Виноградова Л. Н. — М. : Международные отношения, 2002. — 512 с.
18. Толстая С. М. Магические функции отрицания в сакральных текстах / С. М. Толстая // *Славяноведение.* — 1996. — № 1. — С. 39—43.
19. Толстой Н. И. Из наблюдений над полесскими заговорами / Н. И. Толстой // *Славянский и балканский фольклор. Духовная культура Полесья на общеславянском фоне.* — М. : Наука, 1986. — С. 135—143.

20. Толстой Н. И., Толстая С. М. Имя в контексте народной культуры / Н. И. Толстой, С. М. Толстая // Язык о языке : Сб. статей / Под общ. ред. и ред. Н. Д. Арутюновой. — М. : Языки русской культуры, 2000. — С. 597—621.
21. Українські замовляння / М. Н. Москаленко, М. О. Новикова. — К. : Дніпро, 1993. — 309 с.
22. Черепанова О. А. Мифологическая лексика русского Севера / О. А. Черепанова. — Л. : Издательство ЛГУ, 1983. — 169 с.
23. Черепанова О. А. Роль имени собственного в мифологической лексике / О. А. Черепанова // Язык жанров русского фольклора : Межвуз. науч. сб. — Петрозаводск : Изд. ПГУ, 1983. — С. 74—84.
24. Черепанова О. А. Типология и генезис названий лихорадок-трясавиц в русских народных заговорах и заклинаниях / О. А. Черепанова // Язык жанров русского фольклора : Межвуз. науч. сб. — Петрозаводск : Изд. ПГУ, 1977. — С. 44—57.
25. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : В 2 т. / П. Я. Черных. — 3-е изд., стереотип. — М. : Изд-во «Русский язык», 1999. — Т. 1. А—Пантомима. — 624 с.
26. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. — Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія «Діалектологічна скриня»). — 288 с.
27. Юдин А. Ономастикон русских заговоров [Электронный ресурс] / А. Юдин. — М. : МОНФ, 1997. — 319 с. — Режим доступа : <http://serebrkniga.narod.ru/polkalit/1248yudin-onomastikon.html>

УДК 811.161.2'42

Р. Л. Сердега

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна **Історія вивчення та систематизації народних повір'їв**

Сердега Р. Л. Історія вивчення та систематизації народних повір'їв. Процес фіксування повір'їв різного типу почався досить давно, проте ставлення в сучасній культурі до народних повір'їв є далеко не однозначним. Багато хто не вірить у них, але про всяк випадок інколи все ж таки дотримується деяких повір'їв. Однак і сьогодні повір'я допомагають приймати рішення в тих випадках, коли раціональні стратегії поведінки виявляються недостатніми. У статті зроблено огляд історії вивчення та систематизації народних повір'їв.

Ключові слова: *повір'я, історія вивчення повір'їв, систематизація, світоглядні уявлення українського народу.*

Сердега Р. Л. История изучения и систематизации народных поверий. Процесс фиксирования поверий различного типа начался достаточно давно, однако отношение в современной культуре к народным поверьям является далеко не однозначным. Многие не верят в них, но на всякий случай иногда всё же придерживаются некоторых поверий. Однако и сегодня поверья помогают принимать решения в тех случаях, когда рациональные стратегии поведения оказываются недостаточными. Статья представляет собой обзор истории изучения и систематизации народных поверий.

Ключевые слова: *поверья, история изучения поверий, систематизация, мировоззренческие представления украинского народа.*

Serdega R. L. History of study and systematization of folk beliefs. The process of fixing the beliefs of various types began a long time ago, but the ratio in modern culture to popular beliefs is far not unambiguous. Many people do not believe in them, but just in case, sometimes nevertheless adhere to some of them. However, today beliefs help to decide when rational behavior strategies are insufficient. The article is a review of the history of studying and organizing folk beliefs.

Key words: *beliefs, history of the study of beliefs, systematization, the worldview of the Ukrainian people.*

Мовні явища, пов'язані з народними світоглядними уявленнями, так чи інакше завжди потрапляли в коло зору науковців гума-

нітарного профілю, привертаючи більшою чи меншою мірою їхню увагу. У статті ми спро-